

Damir Kukić

VIRTUALNI LIKOVI – NASILJE STVARNO

Ključne riječi : mediji, nasilje, zlo, mladi, utjecaj, medijska kultura

Key words : media, violence, evil, young people, influence, media culture

Sažetak

Istraživanja odnosa nasilja u medijima i nasilnog ponašanja, posebno kod djece, veoma su popularna. Rezultati tih istraživanja su različiti, ali pokazuju da se ne smiju ignorirati utjecaji koje nasilje na televiziji produkuje kod djece. Ovaj problem ne treba istraživati samo medijska kultura nego i pedagogija, psihologija i sociologija.

Summary

Research on the relation between violence in media content and aggressive behavior, particularly among children, are very popular. The results of these analysis were different, but they present that influences of television violence on children are not being ignored. This problem should not be studied only in media culture but also in pedagogy, psychology and sociology.

Veliki broj istraživanja posvećen je problemu nasilja prisutnog u sadržajima masovnih medija. Ovaj problem je posebno istraživao s aspekta eventualnog utjecaja violentnih sadržaja na ponašanje djece. Pristupi ovoj vrsti istraživanja su, već odavno, interdisciplinarnog karaktera i podrazumijevaju analize u kojima su zastupljeni komunikološki, sociološki, psihološki i kulturološki elementi. Isto tako, ova istraživanja moraju uključiti i pedagoški aspekt, naročito prateći određene faze dječijeg razvoja.

Činjenica da je televizija u proteklih 30-tak godina bila najvažniji masovni medij, te da je, uprkos pojavi novih medija, zadržala i danas svoj primat (rasprostranjenost, frekvencija upotrebe, uloženo slobodno vrijeme gledalaca). To se odražava i na broj istraživanja koji pokazuje da je nasilje najčešće analizirano upravo u televizijskim emisijama. Zato je i definiranje nasilja u medijima, uglavnom, podređeno onim odlikama koje pripisujemo televiziji i njenom jeziku kreiranom kombinacijom slike i zvuka.

Nasilje, koje je na televiziji uzbudljivo i lako razumljivo, može predstavljati smišljeno, ali i hotimično, povređivanje drugog bića ili stvari, te namjerno vrijeđanje i prijetnje riječima (verbalno nasilje). To pokazuje da je nasilje prisutno u skoro svim televizijskim žanrovima (čak i u crtanim filmovima, reklamama i dokumentarnom programu o životinjskom svijetu) i da je ono, bez obzira na kulturološke različitosti, zastupljeno u čitavom svijetu, odnosno da je to fenomen koji ima globalni karakter.

Zlo i nasilje

Nasilje je, prema brojnim istraživanjima, zastupljeno u velikoj mjeri u televizijskim sadržajima. Osim što se može govoriti o značajnom broju violentnih scena¹ isto tako se može govoriti i o visokom stepenu gledanosti tih scena. Violentni sadržaji su veoma zanimljivi za publiku, što producenti televizijskog programa znaju, te takve sadržaje i kreiraju kao dio svakodnevne televizijske ponude. Privlačnost nasilja se može tumačiti na različite načine, referirajući se na sociološko-kulturološke i psihološke paradigme.

U svakom slučaju nasilje kao oblik ljudskog ponašanja prisutno je tokom čitave njegove povijesti. Čovjek je, u stvari, iskazivao svoju nasilničku stranu s takvom upornošću i strašću, da su ubijanja, silovanja i različiti drugi zločini, trajno prisutni kroz povijest od njenih početaka sve do danas. Kada se mislilo u XX stoljeću da je čovjek, napokon, ukrotio vlastitu agresivnost prema

¹ Prema nekim podacima djeca do svoje dvanaeste godine, ako gledaju komercijalne programe, vide oko 20.000 scena ubistava, te oko 100.000 drugih činova nasilja; prema Lemiš, Dafna (2008) : *Deca i televizija*. Beograd : Clio, str. 113.

drugima, svjetski ratovi i koncentracijski logori su ponovo pokazali kako taj kontinuitet nije lako prekinuti.

Nasilje se, kao konstanta u ljudskog egzistenciji, može povezati s konceptom zla i različitim oblicima njegovog ispoljavanja. Antropologija zla ukazuje na značaj moralnog aspekta, kao i na postavku, koja se izdvaja između četiri osnovna koncepta, da je čovjek ujedno i dobar i zao. Isto tako, analiza zla nas upućuje na svojevrsnu tipologiju zla, odnosno na različite modele tumačenja zla i konkretne forme tog zla prezentirane kao nasilničke funkcije i nasilno ljudsko djelovanje.

Jedna takva tipologija zla (Svensen, 2006, 85) podrazumijeva: demonsko zlo, instrumentalno zlo, idealističko zlo i plitkoumno zlo. *Demonsko* zlo je zlo koje navodi ljude da čine *zlo zbog zla samog* (Svensen, 85). Ova vrsta zla izgleda kao da je sama sebi dovoljna - bol i patnja se nanose drugom kroz jedan oblik radosti. Nanošenje patnje drugom, kao cilj po sebi, može se vezati za jednu vrstu ugođe ili osjećanja radosti izazvane kontrolom koja se ogleda u mogućnosti da nekoga povrijedimo.

Vrlo su zanimljivi primjeri koji ilustruju ovakvo ponašanje: jedan od takvih je analiza ponašanja američkih vojnika tokom rata u Vijetnamu. Naime, uvedena praksa šamaranja vijetnamskih zatvorenika od strane američkih vojnika, kod jednog broja pripadnika američke armije, vremenom je izazivala svojevrsan osjećaj uživanja, tako da su se morali suzdržavati kako šamaranje ne bi preraslo u ozbiljnije mučenje (Svensen, 89). Ovakvo ponašanje potvrđuju Milgramov eksperiment i, na još bolji način, Baronov eksperiment.

Baronovo istraživanje se razlikuje od Milgramovog po tome što su neki od ispitanika namjerno iznervirani, te po tome što su sami odlučivali o jačini elektroškova kojim su „kažnjavali“ druge ljude. Ono što je posebno interesantno jeste da su oni ispitanici, koji su na neki način bili isprovocirani od drugih, te druge kažnjavali jačim udarima struje u odnosu na one koji su, također, kažnjavali druge puštanjem strujnih udara a da prije toga nisu bili isprovocirani. Isto tako, ti neutralni ispitanici su smanjivali jačinu struje kada bi dobili

informaciju o stepenu bola kojeg nanose *žrtvi*, dok su isprovocirani ispitanici pojačavali jačinu struje uprkos tome što su znali da nanose veliku bol *žrtvama*.

Instrumentalno zlo podrazumijeva da akter zna da je to što čini *zlo*, ali da to čini kako bi postigao neki *dobar* cilj. To bi značilo da neko ko čini instrumentalno zlo ne nalazi zadovoljstvo u samom djelovanju koliko u cilju kojeg treba postići. Međutim, jasno je da ovakva instrumentalizacija zla označava posmatranje cilja nekog djelovanja, koje s etičkog stanovišta, može biti dobro, neutralno, ali i loše. Stoga su stavovi pojedinih nacista ili zločinaca prisutnih u ratovima vođenim na prostorima eks-Jugoslavije kako nisu činili zlo nego samo izvršavali naredbe pretpostavljenih, s moralnog aspekta, potpuno neopravdane.

Idealističko zlo je zlo kojeg čovjek čini misleći da čini dobro. Djelovati na zao način, a vjerovati da se djeluje dobro i da se tim djelovanjem treba postići dobar cilj, veoma je česta pojava u ljudskoj povijesti. Različiti progoni (vještica, nevjernika), krstaški ratovi i pohodi, teroristički napadi, pa i brojni regionalni kao i oba svjetska rata, od strane pojedinih aktera, vođeni su u ime određenih ideala koji su predstavljani kao dobri, moralni i opravdani. Matrica na kojoj funkcionira primjena ovog zla prepoznaje *nas* kao dobre i poštene, te *njih*, kao zle, nepoštene i neprijateljske snage.

Plitkounno zlo je zlo kojeg čine akteri koji uopće ne razmišljaju da li je to što čine dobro ili zlo. Za razliku od idealističkog zla, kojeg produkuju akteri koji razmišljaju o dobru i zlu, ali na pogrešan način, akteri koji stvaraju plitkounno zlo se ne opterećuju time i sebi ne postavljaju moralna pitanja. Ova banalnost zla samo na prvi pogled izgleda oslobođena moralnog obzira i vrednovanja jer se glupi postupci ne mogu odvojiti od kategorije odgovornosti.

Ovim plitkounnim zlom se dosta bavila autorica Hanna Arendt u čijim tumačenjima se ovo zlo pojavljuje kao – *banalno*. Međutim, ovo banalno ne znači da je ovo zlo potpuno drugačije od radikalnog zla. Naprotiv, banalno zlo je posljedica radikalnog zla, a njihovo međudjelstvo se ogleda u postavci prema kojoj je radikalno zlo politički pojam o odsustvu politike, a banalno zlo je moralni

pojam o odsustvu morala (Svensen, 144). Radikalno zlo postoji kao komponenta totalitarnog sistema i totalitarne indoktrinacije, a banalno zlo, kao površno *delanje*, podrazumijeva nedostatak dubine i sposobnosti razmišljanja.

Upravo na ovim postavkama se može analizirati ponašanje pojedinih (ratnih) zločinaca kao što su Eichmann i Rudolf Hess, osoba koje su direktno krive za smrt ogromnog broja ljudi u koncentracionim logorima nacističke Njemačke. Eichmann se u svojoj odbrani čak pozivao na Kantov kategorički imperativ tvrdeći da on nije odgovoran za zločine jer je samo izvršavao naredjenja.² Ovaj zločinac je počinio i idealističko i plitkoumno zlo – njegova odanost fireru ga čini glupim da uvažava Kantov imperativ, jer kao takav, bez autonomnog razmišljanja, on postaje nesposoban da odlučuje o moralnim principima na osnovu razuma.

Sličan oblik gluposti i primjene plitkoumnog zla nalazimo i kod komandanta Auschwitza Rudolfa Hessa, a možemo takve slučajeve pronaći i u daljoj i u bližoj povijesti. Očito da takvi primjeri ukazuju na postojanje zla, i u situacijama kada to zlo čine ljudi koje ne možemo nazvati nenormalnim ili čudovištima, odnosno da je nasilje kao produkt tog zla imanentno ljudskoj prirodi i njegovom ponašanju.

To možda potvrđuje i teza „Uncertainty is Universal“ koja ukazuje na činjenicu da su pitanja tolerancije, ljudske sigurnosti i zaštite prava danas izuzetno bitna za opstanak ljudske vrste koja je neprestano ugrožena od različitih modela zla i nasilnog ponašanja.³ Isto tako, ova teza ukazuje i na stalno prisustvo nasilja u našim životima, što očito postaje atraktivno i masovnim medijima, čije vizuelno oblikovanje nasilja jeste svakodnevna profitabilno-produkcijska komponenta modernog društva.

² O ovome više Arendt, Hanna (2000) : *Eichmann u Jerusalimu*. Beograd : Samizdat/Free B92.

³ Moto predavanja profesora Yves-Rastimira Nedeljkića „*Nesigurnost je univerzalna*“ održanom u okviru šeste ECPD Međunarodne konferencije The Human Security Concept Implementation , 28-29.10.2010. Brioni.

Medijske slike nasilja

Nasilje koje je, objektivno posmatrano, neprestano prisutno kao oblik ljudskog ponašanja prema drugim ljudima i bićima, svoje mjesto je pronašlo i u masovnomedijskim sadržajima. Usmjeravanje medijske produkcije prema profitu uvjetovalo je povećanje onih sadržaja koji izazivaju pažnju publike – scene erotike, zabave i nasilja su upravo najgledaniji televizijski elementi na kojima počiva moderni trend *infoteinmenta* i *enterteinmenta*. Ovi trendovi su uočljivi ne samo u programima komercijalnih televizija nego i javnih servisa.

Violentni sadržaji u masovnomedijskoj produkciji postaju posebno interesantni kada je u pitanju njihov eventualni utjecaj na mlade ljude, odnosno djecu. Ovo pitanje je veoma važno i s aspekta medijske kulture, ali i pedagogije i psihologije. Brojna su istraživanja koja obrađuju ovu temu i koja, ako ništa drugo, upozoravaju da često emitiranje i konzumiranje violentnih sadržaja može imati određeni utjecaj na dječije ponašanje i razvijanje dječijeg odnosa prema vrijednostima društvenog konteksta koji ih okružuje.

Pojedini novinski izvještaji, i to o događajima koji su se desili širom svijeta, pokazuju da postoji potreba permanentne analize odnosa medija i nasilja. Tako su mediji u Izraelu izvještavali o tragediji dječaka koji je, imitirajući Supermena, iskočio kroz prozor; norveški mediji su govorili o maltretiranju petogodišnje djevojčice od strane drugova nakon gledanja jedne televizijske serije; u SAD se vodio sudski spor protiv reditelja Olivera Stouna jer je izrečena sumnja da je petnaestogodišnji mladić ubio svoje roditelje pod utjecajem scena iz Stounovog filma *Natural Born Killers*.⁴

Ali, više od ovakvih napisa i događaja zabrinjavaju podaci koji govore o količini violentnih sadržaja prisutnih u televizijskim programima, te raznolikost nasilničkog ponašanja i okolnosti u kojima se odvija to ponašanje. Naime, veliki broj nasilnih likova (skoro tri četvrtine) ne dobije nikakvu kaznu zbog svojih postupaka, u gotovo polovini scena nasilja nije prezentovana patnja žrtve, odnosno ne pokazuju se dugotrajne posljedice nasilja a prikazano nasilje rijetko kada je kritikovano.

⁴ O ovome Lemiš, Dafna, cit. djelo, str. 112.

Scene nasilja su prisutne u svim televizijskim žanrovima. Te scene su, naravno, prilagođene jeziku i formi tih žanrova, pa tako filmovi i dokumentarni programi pokazuju nasilje na realističan način, dok se, posebno u dječijem programu kao što su crtani filmovi, nasilne scene modificiraju kao elementi smiješnih situacija. Pojedina istraživanja, poput onih realiziranih u Kanadi početkom ovog milenija, ukazuju na podatak da se oko 88% scena nasilja emitira u televizijskom programu do 21 sat, što znači da se te scene prikazuju u vrijeme kada djeca gledaju televiziju.

Violentni sadržaji su zastupljeni i u sadržajima muzičkih emisija, odnosno popularnih muzičkih spotova. Nešto stariji spotovi, muzičkih zvijezda poput Madonne i Eminema to najbolje pokazuju. Eminemovi spotovi za pjesme *Kim* i *Kill You* prepuni violentnih poruka i mizoginije, zatim Madonnin spot *What It Feels Like For a Girl*, samo su neki od primjera gdje i najuspješniji *celebrityji* koriste nasilje kao temu kojom privlače pažnju publike.

I sadržaji novih medija, kao što su video igrice, koriste nasilje kao motiv i sadržaj za privlačenje korisnika/igrača. Tako je video igra *Grand Theft Auto*, u kojoj muškarac premlaćuje prostitutku bejzbol palicom, bila na vrhu liste najpopularnijih video igara (naravno i prema podacima o zaradama). Isto tako, pažnju je izazivala i igra *Postal* čija se forma zasnivala na (ne)običnoj igri – igrač je pucao, čak i na slučajne prolaznike (dakle na nevine žrtve), a zvučna poruka u ovoj igri je glasila „Only my gun understands me“ (samo me moj pištolj razumije).

Odnos medija i nasilja često je razmatran u okviru teorije o socijalnom učenju, pa je u tom kontekstu uspostavljena tvrdnja da djeca usvajaju određeno ponašanje imitirajući medijske uzore. Pojedina istraživanja ukazuju da su dječaci oduševljeni agresivnim herojima, ali i da raste broj ženskih likova koji djeluju nasilno, odnosno broj djevojčica koji gleda scene nasilja.⁵ Ova istraživanja, također, ukazuju na jednu zanimljivu situaciju – 51% djece iz okruženja s visokom stopom nasilja priželjkuje da bude

⁵ Globalna studija UNESCO koja je obuhvatila 5000 dvanaestogodišnje djece u 23 države; pogledati Lemiš, Dafna, cit. djelo, str. 123-124.

nalik agresivnim televizijskim uzorima, za razliku od 37% djece iz okruženja s niskom stopom nasilja.

I teorija o stanju razdraženosti je analizirala utjecaj medija i nasilnih scena na djecu. Prema ovoj teoriji gledanje nasilnih scena na televiziji razdražuje djecu i podstiče ih na nasilno ponašanje. Teorija o stanju razdraženosti ne insistira na konceptu oponašanja nasilnih akata nego na frustrirajućem stanju nakon konzumacije violentnih sadržaja, koje kao posljedicu može imati agresivno ponašanje. To znači da gledanje nasilnih scena prouzrokuje stanje koje je pogodno za usvajanje agresivnih oblika ponašanja.

Bez obzira što postoje istraživanja koja osporavaju da gledanje nasilnih scena prouzrokuje nasilno ponašanje, jer u tom odnosu djeluju brojni faktori, veći broj stručnjaka i njihovih analiza pokazuju da violentni sadržaji u masovnim medijima mogu utjecati na dječije ponašanje tako da :

- djeca postaju tolerantnija prema nasilju i s odobravanjem se odnose prema nasilnom ponašanju;
- djeca gube osjećaj empatije prema žrtvama nasilja (čak se stvara stereotip prema kojem žrtva i trpi nasilje jer je to „zaslužila“);
- djeca prihvataju nasilno ponašanje imitirajući svoje nasilne medijske heroje/uzore;
- djeca usvajaju nasilno ponašanje kao ponašanje koje donosi uspješno rješenje konflikta.

Osim ovih stavova, pojedina istraživanja čak navode i tvrdnju da nasilje u medijima može prouzrokovati kod djece porast agresivnosti, zatim asocijalno ponašanje, te, što je veoma interesantno, usporen i otežan razvoj emocionalne inteligencije, odnosno to medijsko nasilje može izazvati nedostatak kreativnosti kod djece. Sve su to, sigurno, tvrdnje koje treba provjeravati kroz nova istraživanja, ali i stavovi što upozoravaju na ozbiljnost ovog problema. O njemu se ne treba baviti samo medijska kultura.

Nasilje u medijskim sadržajima može inicirati jedan veoma važan emotivni angažman kod djece. Naime, violentni sadržaji u televizijskom jeziku mogu prouzrokovati strah i uznemirenost kod svih gledalaca, a posebno kod djece. Dječiji strah se ne mora uočiti samo za vrijeme gledanja nekih nasilnih scena nego i izvan tog prostorno-vremenskog konteksta, u noćnim morama, u svakodnevnim situacijama što po nečemu nalikuju na scene koje su izazvale osjećaj straha.

Različiti prizori iz televizijskih sadržaja mogu inicirati strah. To su prizori koji prikazuju povrede, tjelesne/fizičke deformacije, opasne situacije (posebno praćene zvučnim efektima), prijetnje, a svaka faza dječijeg razvoja podrazumijeva drugačiju reakciju na nasilne scene. Tako se djeca u preoperacionoj fazi plaše mraka, natprirodnih sila (vještice, duhovi, čudovišta), dok se djeca u konkretno-operacionoj i formalno-operacionoj fazi mogu uplašiti scena koje (in)direktno ukazuju na povređivanje, stradavanje, fizičko uništavanje, odnosno u ovim fazama konkretne stimulanse, što izazivaju strah, zamjenjuju apstraktni pojmovi.

Sve navedeno pokazuje da prisustvo nasilja u medijskim sadržajima predstavlja veoma bitnu temu za multidisciplinarno istraživanje u modernom društvu. Iako postoje različita tumačenja oko toga u kojoj mjeri medijsko nasilje izaziva nasilno ponašanje, jasno je da ove dvije stvari ne postoje izolirano, odnosno da postoje i drugi faktori koji produciraju nasilno i asocijalno ponašanje. Isto tako, jasno je da se ovo pitanje ne smije zanemariti jer se ispoljavanje ljudskog zla ne ispoljava samo u fikcijskom nego i u realnom nasilju.

Završna razmatranja

Veliki značaj koji ima današnji utjecaj masovnih medija na publiku postavlja nove zahtjeve pred odgoj za medije i medijsku kulturu. To se posebno odnosi na istraživanje utjecaja nasilnih sadržaja, koje prezentiraju masovni mediji, na dječije ponašanje i proces dječijeg razvoja. Iako postoje različita stručna tumačenja oko stepena i intenziteta ovog utjecaja, veliki broj modernih analiza u ovoj oblasti ukazuje da postoji korelacija između gledanja violentnih scena i nasilnog ponašanja.

Sigurno je da ovi faktori ne djeluju izolirano, odnosno da je društvenim, kulturološkim i drugim elementima ovaj odnos usložen, te da je međudjelstvo tih faktora uvjetovano (ne) djelovanjem i drugih komponenti. Međutim, istraživanja ovog fenomena su vrlo značajna jer nasilje jeste jedan od veoma bitnih sadržaja kojeg produciraju masovni mediji. Današnja medijska produkcija, zapravo, i insistira na onim sadržajima koji privlače publiku/profit, a uz erotiku i zabavu nasilje je sigurno jedan od najatraktivnijih dijelova medijske ponude.

Zlo i nasilje jesu neka vrsta konstante koja se kontinuirano pojavljivala kroz povijest i koja je odredila ljudsku egzistenciju. Ispoljavanje zla i nehumanog ponašanja, odnosno nasilnog ponašanja, često je uobličeno u političke, ideološke i idealističke koncepte, pa je kao takvo prisutno i danas. Ali, zlo i nasilje, kao medijski etablirani produkti, danas osim profitabilne funkcije imaju i svojevrstu ulogu kreatora strukture vrijednosti i (ne)poželjnih modela ponašanja. Stoga pretakanje realnog u virtualno nasilje, i obratno, jeste fenomen kojeg treba istraživati dajući odgovore ne samo šta je nasilje nego i kako ga dokinuti.

Literatura

1. Lemiš, Dafna (2008) : *Deca i televizija*. Beograd : Clio.
2. Svensen, Fr. H. Laš (2006) : *Filozofija zla*. Beograd : Geopoetika.
3. Arendt, Hanna (2000) : *Eichmann u Jerusalimu*. Beograd : Samizdat/Free B92.
4. Fabos, B., Christopher, M., Campbell, R. (2002) : *Media and Culture. An Introduction to Mass Communication*. New York – Boston : Bedford/St. Martin's.
5. Gone, Žak (1998) : *Obrazovanje i mediji*. Beograd : Clio.
6. Korać, Nada (1992) : *Vizuelni mediji i saznajni razvoj djeteta*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program (2005) : *Televizija u Evropi : regulativa, politika i nezavisnost*. Monitoring izvještaj.